

Fănel TEODORAȘCU

Jurnalismul la români – câteva aspecte

F. T. – lector univ. dr. la Facultatea de Comunicare și Relații Internaționale din cadrul Universității „Danubius” din Galați și director al Centrului de Studii și Cercetări Danubiene al aceleiași universități. Este autorul unor cărți cu caracter științific, precum *Pamfil Șeicaru* (2014), *Arta gazetărească. Trei ipostaze* (2014), și coordonatorul/editorul unor volume de profil. De-a lungul timpului, a publicat mai multe studii, articole etc.

Românul s-a născut jurnalist

Românilor le place *presa*. Le place să o facă, să o citească, să o comenteze și, la nevoie, să o combată. Jurnaliștii sunt în ochii consumatorilor români de *presă* fie „maestri”, fie „derbedei”. Românul, după ce și-a ales „tabăra”, cu greu mai poate fi convins că jurnaliștii pe care îi preferă nu sunt deținătorii adevărului absolut. În ciuda acestui fapt, un jurnalist nu poate și niciodată în ce relație se află cu cititorii (sau privitorii) săi, după cum arăta A. P. Samson în urmă cu aproape patru decenii. După autorul precizat, cititorul, având o *psihologie curioasă*, judecă un ziar sau un articol după criterii care sunt, de cele mai multe ori, diferite de cele ale unui profesionist. Puterea obișnuinței, care are un rol foarte important în toată această poveste, acționează *uneori în favoarea ziarului*, iar *alteori în favoarea semnăturii*. Samson subliniază însă faptul că *istoria presei indică o probabilitate mai mare a primei alternative*

Varianta în limba engleză a acestui articol a fost prezentată la „International Conference on European Integration – Realities and Perspectives”, în cadrul Universității „Danubius” din Galați, în data de 18 mai 2018, urmând ca aceasta să fie publicată în volumul manifestării științifice precizate.

[29, p. 54-55]. Referiri la această chestiune găsim și la Pamfil Șeicaru. Vorbind despre planurile pe care le avea pentru ziarul fondat de el în 1928 („Curentul”), acesta arăta că una dintre marile lui dorințe era să facă din publicația sa „o oglindă fidelă a întregii vieți românești” [34, p. 177]. Pentru Șeicaru, ceea ce conta era ziarul ca întreg, nu semnăturile din el. După același gazetar, un ziar trebuia să fie capabil să-și continue viața și fără ziaristii care l-au creat [34, p. 195]. Exemple în acest sens erau publicațiile „Adevărul” și „Universul”, care au rămas preferatele cititorilor și după ce acestea și-au schimbat conducătorii [29, p. 45-51]. Trebuie spus însă că activitatea jurnalistică a lui Pamfil Șeicaru este dovadă clară că, uneori, cititorii rămân credincioși unui gazetar chiar și atunci când acesta părăsește ziarul lor preferat [34, p. 176-177].

Succesul unei instituții de presă poate să dispară însă chiar dacă nu există modificări în echipele care i-au dat viață. „Epoca” și „Lupta”, de pildă, au făcut senzație pe scena ziaristicii românești doar într-un anumit context politic. După schimbarea culorii politice a Guvernului, perioada de glorie a celor două publicații, care combăteau politicile guvernului liberal, a apus [35, p. 566-567]. Legătura strânsă dintre partidele politice și presă este subliniată și de C. Rădulescu-Motru, care susținea că presa este ajutorul de nădejde al oamenilor de stat în lupta lor cu adversarii politici [35, p. 566]. Discursurile referitoare la activitatea presei ce erau ținute în Parlamentul României aveau la bază interesele politice ale vorbitorului. Cei care aveau în mâini conducerea țării erau, întotdeauna, nemulțumiți de limbajul injurios utilizat de presa de opoziție, uitând că ziarele care reprezentau interesele partidului lor procedau la fel atunci când la guvernare se afla o altă organizație politică. Era însă ceva obișnuit ca oamenii politici să se folosească de presă pentru a ajunge în fruntea țării, iar după ce își îndeplineau obiectivul să descopere că ziarele și ziaristii sunt cele mai mari piedici în calea dezvoltării României [32, p. 127; 31, p. 14-17]. Cu toate acestea, cititorii aveau atât de multă încredere în gazetari, în special în anii dintre cele două războaie mondiale, încât au început să-i trimită pe aceștia în Parlamentul României [34, p. 101-102]. Una dintre marile probleme cu care s-a confruntat presa românească, chiar și în cele mai înfloritoare momente ale existenței sale, a fost lipsa pregătirii profesionale a multora dintre membrii săi. Tipul reporterului care, deși nu știa să scrie, se bucura de un mare succes la cititori poate fi întâlnit cu ușurință în romanele care au avut ca sursă de inspirație presa de la noi [32, p. 101-102].

Pe acest fond, ziariști cu nume din București au solicitat autorităților române înființarea unor școli de presă [34, p. 94-98]. În 1932, într-o lucrare ce conținea *noțiuni elementare de gazetărie*, Emil Samoilă arată că „ziaristica este o profesiune ca oricare alta”, iar cei care doresc să o exercite trebuie, mai întâi, să o învețe. Aceeași sursă vorbește despre intenția unor reprezentanți ai Guvernului de a crea o „școală liberă” de ziaristică. Responsabil cu elaborarea proiectului acestei școli de ziaristică a fost desemnat Nae Ionescu, directorul ziarului „Cuvântul” [25, p. 47]. Lucrarea citată este, după cum arată chiar autorul său [25, p. 51], primul manual românesc de ziaristică. Eforturi pentru realizarea unui cadru teoretic al profesiei de ziarist au fost făcute și de alți gazetari, Pamfil Șeicaru fiind unul dintre aceștia [34, p. 88].

Gazetăria pe stil clasic

În România, primele școli autentice de jurnalism au apărut foarte târziu. Sunt mai puțin de trei decenii de atunci. Așa cum am văzut mai sus, la noi în țară, manualele de ziaristică au apărut înaintea școlilor de ziaristică. În cartea *Învățământul jurnalistic clujean (1993-2006)*, Ilie Rad vorbește despre un curs de jurnalism care s-ar fi ținut la Cluj, între 1919 și 1925, în cadrul Facultății de Drept și Științe de Stat. Din cele arătate de autorul citat nu este însă clar dacă acel curs a și existat în afara documentelor oficiale: „Împrejurările prielnice pentru o asemenea catedră (curs) s-au ivit o dată cu înființarea Universității Daciei Superioare, în octombrie 1919, la cinci luni după preluarea universității de la autoritățile maghiare. Astfel, în „Anuarul Universității din Cluj”, pe anii universitari 1919-1920, 1920-1921, 1921-1922, 1922-1923, 1923-1924, 1924-1925, în programa Facultății de Drept și Științe de Stat figura și o catedră de jurnalistică. Titularul acestei catedre era agregatul universitar Iorgu Radu (n. 7 decembrie 1886, doctor în drept la Berlin, specialist în drept internațional, care a mai suplinat și un curs de drept civil român). Nu știm, din păcate, care erau temele dezbătute la acest curs, fiindcă în Anuarele Universității, aferente anilor amintiți, acest curs este unul dintre puținele care nu are o prezentare succintă, cum se întâmplă în cazul celorlalte discipline. Reputatul profesor nonagenar Tudor Drăganu, care i-a fost student lui Iorgu Radu, nu își amintește de o asemenea disciplină” [22, p. 14-15].

Este adevărat că în România au existat numeroase discuții pe marginea ideii că ziaristi „se nasc, nu se fac”. Astfel de dezbateri nu au fost purtate însă doar la noi, ci și, de pildă, în Statele Unite ale Americii. Atât aici, cât și acolo discuțiile pe această temă au fost aprinse. Whitelaw Reid este unul dintre cei care pledau în favoarea școlilor de jurnalism americane create în cadrul universităților: „I have been asked to say something of Journalism, and of schemes of special instruction for it. The Chancellor and Faculty have had in view, however, no absurd plan for turning raw boys into trained editors by the easy process of running over some new curriculum. West Point cannot make a soldier; and the University of the City of New York cannot give us assurance of an editor. But West Point can give the training, discipline, special knowledge, without which the born soldier would find his best efforts crippled, and with which men not born to military greatness may still do valuable service. There were thousands of brave men around Toulon, but only Napoleon could handle the artillery. It was the scientific training that gave his warlike genius its opportunity and its tools of victory. West Point does the same for the countless Napoleons whom (according to the popular biographies) Providence has been kind enough to send us; and this university may yet do as much for the embryo Bryants and Greeleys, Weeds and Raymonds, and Ritchies and Hales, who are to transform American journalism into a profession, and emulate the laurels of these earlier leaders, with larger opportunities, on a wider stage, to more beneficent ends” [24, p. 193].

Preocupări în sensul instruirii tinerilor care doreau o carieră în jurnalism au existat încă de acum mai bine de un secol și jumătate. Oamenii de presă care doreau creșterea calității ziaristicii românești publicau articole în care descriau elementele de bază ale profesiei pe care o reprezentau. Tocmai situațiile de acest tip i-au determinat pe unii cercetători să vorbească despre existența unui „fond fără formă” în ziaristica românească¹.

În 1862, când oamenii de stat români făceau eforturi uriașe pentru înfăptuirea statului român modern, în „Revista română pentru științe, litere și arte” era publicat articolul *Ziaristica după școală clasică*. Importanța textului nu se datorează doar faptului că acesta e unul dintre primele de acest gen din presa românească, ci și modului în care au-

torul înțelegea, în contextul politic delicat în care se afla statul român la acea dată, rolul *ziaristicii naționale*. După autorul articolului precizat, ziaristica trebuia să-și asume un rol care era, cel puțin, la fel de important ca cel al instituțiilor de stat. Textul conținea recomandări nu doar pentru un anumit tip de presă. Autorul preciza că există diferențe ce nu pot fi ignorate, de pildă, între o revistă/un articol care se apleacă asupra problemelor de istorie și o revistă/un articol de critică literară. Autorul vorbește aici și despre *misiunea exclusiv politică a presei periodice* [14, p. 144]. În epoca interbelică un ziar de succes era acel ziar care reușea să fie o *oglină fidelă a vieții românești*. La 1862, ziarul și ziaristul răspundeau altor *criterii de performanță*. Ziarului nu i se cerea să fie *oglină societății*, ci *călăuza ei către un viitor mai bun*: „O nouă eră, o nouă viață s-a deschis înaintea românilor odată cu începutul anului 1862. «Unirea» a devenit un fapt îndeplinit. Țărișoarele dintre Carpați și Pontul Euxin nu mai formează în viitor decât o *singură și mare Domnie românească*. Prin forța lucrurilor și de vor voi românii a trăi măcar de acum înainte ca națiune vie, constituită, totul va trebui să fie supus la o prefacere fundamentală. În mijlocul acestei prefaceri generale a țării, presa periodică, ziaristica română nu poate rămâne în urmă. Un nou orizont de lucrare, de acțiune politică națională, intelectuală, morală se deschide și înaintea ei.

Astăzi, când interesele de partidă, de coterie, de provincie ar trebui să piară dinaintea interesului națiunii, dinaintea patriei celei mari române, ele vor pieri cu atât mai mult de la ochii presei, emancipată de provincialismul ce o sugruma pe ea, ca și pe țara întreagă, și ziaristica română va intra în independența unitară, spre a cărei dobândire mult a lucrat. De astăzi înainte, presa română are a ridica glasul, are a vorbi nu în numele Moldovei separate, nu în numele Valahiei izolate, ci în numele *României întregi*, în numele unui popor de cinci milioane de oameni, în numele intereselor noastre politice ca și în a celor literare, economice, comerciale, industriale și agricole. Ochi mulți, ochii Argusului european, vor fi țintiți de acuma asupra țării ca și a presei noastre. Toate vorbele ei, țintirile ei, gândurile ei au a fi cântărite, drămuite, discutate de publicul european. Pozițiunea presei devine, prin urmare, tot așa de grea în fața țării, precât devine a țării în fața Europei. Europa, stăpânită de o legitimă nerăbdare, așteaptă să vadă dacă românii au avut cuvânt să amâne toate marile lor reforme până la facerea unirii de-

finitive și dacă cu unirea merge mai bine. De altă parte, țara așteaptă de la presă sfaturile, încurajările și luminile de care are trebuință în marea și reformatoarea eră în care a intrat” [14, p. 121-122].

Autorul subliniază și faptul că toți cei care *pretind a ține o pană de publicist în mână* trebuie să se gândească bine la răspunderea ce apasă asupra lor și la tot ceea ce vor scrie din acel moment: „Presa română se cuvine a ocupa un loc în templul presei europene. Locul acesta nimeni nu i-l contestă; ocupă-l ea, numai cu demnitate! Suie-se ea la acea înălțime de idei, de dreaptă cugetare, de prevedere, de lumină, la acea înălțime în care stau astăzi surorile ei, ca sufletul opiniei publice, ca motricea mișcării regeneratoare, și toți, să fim siguri, în țară și afară din țară, o vor susține și-i vor întinde mâna. Însă pentru a ajunge acolo, se cere ca presa noastră să-și fixeze niște reguli, niște dogme, care să stea mai presus de suflarea patimilor zilnice, de luptele partidelor, de vântul întâmplărilor efemere. Așa a făcut presa europeană când, după o ispită de mai mulți ani, a ajuns în punctul de a se institui de la sine ca o a patra putere în Stat. De ce n-am profita noi de experiența altora, când ne comandă însuși interesul nostru și când suntem în o pozițiune analoagă?” [14, p. 121-123].

Un ziar care dorește să placă secolului și epocii sale, arată același autor, trebuie să îndeplinească două condiții. Prima e aceea ca el, ziarul, să fie *nepărtinitor*. A doua condiție este legată de meseria de ziarist. *Știința, gustul și simțul justiției* sunt *calitățile* pe care un ziarist trebuie să le aibă dacă dorește să aibă succes. Urmărind textul, se poate observa cu ușurința că, în viziunea autorului, ziaristul deține un rol politic extrem de important. Acesta având datoria de a apăra interesele tuturor românilor, în ciuda vocilor care susțineau că pentru statul român nu existau motive, interne sau externe, de îngrijorare: „Dar vor zice unii că interesele românilor sunt cu totul altfel de ale celorlalte popoare din Orient; că soarta lor e garantată, că Europa i-a luat sub scutul ei; în scurt, că politica noastră, că misiunea noastră e o politică și o misiune de liniște și de pace. Așa o fi pentru moment; dar pentru viitor, dar într-un moment de conflagrațiune generală, cine ne garantează că providența va mai face cu noi minunile ce a făcut până acum, dându-ne nouă, fără sacrificii, ceea ce nu s-a dat altora pentru râuri de sânge? Zicându-le acestea, nu pretindem a se arunca mânușa nimănui; nu facem

aluziune la răsculări, ci cerem a se aduce țara noastră în acea stare de securitate care s-o puie în pozițiune a face față tuturor evenimentelor ce de bună seamă se plămădesc în Orient. Aceste considerațiuni de un înalt interes național s-au dezvoltat de către presa română într-atâtea rânduri cu o ardoare ce onorează tinerețea ei, dacă le mai atingem aici este pentru ca să amintim, celor care se cuvine, că trebuie a persevera în aceste credinți până când barca patriei comune va fi ajuns la limanul dorit” [14, p. 149].

Autorul își încheie textul cu un fragment din articolul *Jurnalismul românesc în 1855*, ce a fost publicat de M. Kogălniceanu în „România literară”. Articolul menționat a apărut, după cum se arată chiar în titlul său, cu patru ani înainte să fie înfăptuită „Mica Unire” (24 ianuarie 1859). Pe scurt, Kogălniceanu credea că ceea ce se întâmpla pe scena politică europeană obliga, practic, presa națională românească să fie alături de țară și de oamenii săi de stat [14, p. 150].

Jurnalismul și trebuințele nației

Am mers și noi la textul lui M. Kogălniceanu (publicat în „România literară” în numerele 4, 5 și 6 din 22 ianuarie, 30 ianuarie și, respectiv, 6 februarie 1855), pentru a-l urmări în întregime. Din acest articol am extras, la rândul nostru, câteva fragmente, pe care le considerăm relevante pentru lucrarea noastră. Primul lucru pe care îl face Kogălniceanu în textul său este să fixeze definiția *preseii*. În felul acesta, autorul subliniază, încă de la început, importanța rolului deținut de presă la nivelul întregii lumi: „În zilele noastre, spiritul a ajuns a fi o putere atât de mare și, câteodată, chiar și mai grozavă decât oricare alta. Spiritul acesta se manifestă prin opinia publică; iar unul din operele cele mai principale ale opiniei publice este Presa, în general, și Presa periodică sau Jurnalismul, în special. Presa este ecou prelungit al graiului omenesc, este tribuna în care glasul mulțimii răsună până la marginile lumii civilizate; prin presă, tot ce se face, tot ce se zice, tot ce se descoperă în vreo parte a lumii se răspândește pe toată întinderea globului și se face proprietatea omenirii întregi” [9, p. 52].

Românii au cunoscut presa, se arată apoi în text, destul de târziu, în comparație cu cetățenii statelor occidentale. Primele ziarele care au

ajuns pe pământ românesc erau scrise în limbi străine, iar accesul cititorilor la ele era limitat: „Presa periodică care, în țările libere, se numește o a patra putere în stat și care pretutindeni, până și în părțile pământului cele mai despotice ocârmuite, a ajuns a fi o necesitate și pentru guverne, și pentru popoare; căreia și unele și altele îi fac complimente și îi solicită aplauzele, această presă, la români, este o inovație a cărei origine datează de ieri. Nu sunt cincizeci de ani [de] când în Principate nu străbăteau, poate, [decât] cinci jurnale franceze și două germane; și acestea încă de abia se citeau în casele a câțiva boieri și cu deosebire în cabinetele Domnilor, care erau îndatoriți de către Poarta Otomană de a aduna știri din toate părțile Europei și de a le împărtăși la Constantinopol. Nu sunt treizeci de ani [de] când românii n-aveau încă o singură foaie periodică în limba lor” [9, p. 52].

Dintre toate publicațiile, gazetele politice dețin un rol special în viața unui stat. Gazetele politice românești erau însă într-un număr mic, iar unora dintre acestea Kogălniceanu le reproșa lipsa *credinței politice*: „Românii au astăzi șase jurnale politice: două în Moldova, «Gazeta de Moldavia» și «Zimbrul»; două în Valahia, «Vestitorul românesc» și «Timpul»; două în Ardeal, «Gazeta de Transilvania» și «Telegraful [român]». «Gazeta de Moldavia» și «Vestitorul» sunt jurnaluri de un caracter semioficial; ele comunică novelele curții, măsurile adoptate de ocârmuire, articole de fond și discuții politice întră foarte rar în coloanele lor, iar rămășița paginilor înșiră noutăți de afară, traduse din jurnaluri străine. În ele se reproduc, ca într-un daghereotip, toate întâmplările, toate opiniile zilei, fără niciun sistem, fără credință politică. Nu este dar treaba noastră de a le spune defectele sau calitățile, de vreme ce ele nu încearcă a intra pe o cale propășitoare nici măcar în privirea regulilor gramaticale” [10, p. 67].

Spre finalul textului său, Kogălniceanu semnalează o situație ciudată în care se afla gazetăria românească, cea care avea ziarști mari, dar nu avea ziare *serioase*: „Noi am avut și avem încă publiciști. [...] Dar până acum n-avem încă un singur jurnal care să răspundă la trebuințele nației; și, cu toate acestea, în fața epocii serioase de astăzi, în mijlocul gravelor împrejurări ce se adună, înaintea presei străine, care zilnic se ocupă de români, însă mai totdeauna într-un chip ignorant sau ostil, cea mai mare nevoie pentru noi este de a avea un jurnal serios,

neatârnat, supus numai legilor adevărului, care zilnic să proclame și să apere drepturile Principatelor, recunoscute astăzi în principiu de Europa întregă; care, dând ocârmuirii un sprijin credincios și neinteresat, să-i dezvălească abuzurile ce se fac fără știința sa și spre paguba țării; care să-și puie de singur scop a stăruințelor sale de a forma nu numai educația noastră politică, dar încă de a ne cultiva natura morală, întemeind nobilele credințe, dezvoltând în inimile noastre sentimentul frumosului și al onestului; și fiind în toate apărătorul și sprijinitorul bunelor moravuri” [11, p. 78].

Alți autori vedeau în presă unealta cu care ziaristul poate modela comunitatea în care trăiește, așa cum sculptorul modelează cu dalta sa blocul de marmură.

Presa ca tribună biopolitică

Într-un articol din 1926, presa era chemată să fie o *tribună biopolitică*. Credința biopolitică izvora, după cum arăta autorul textului, din dorința de a se asigura patriei un capital uman în condiții optime atât pentru prezent, cât și pentru viitor: „Rândurile propovăduitorilor igienei națiunii se îngroașă din zi în zi. Viitorii medici ieșiți de pe băncile facultății de medicină din Cluj, când vor ajunge în vârtoarea vieții sociale, își vor da seama că învățăturile câștigate în materie de eugenie și igiena națiunii sunt pietrele fundamentale de la temelia așezământului social al țării, alcătuite în toate resorturile vieții sale pe bazele programului biopolitic” [42, p. 144].

Oamenii de stat de pretutindeni, mai arată aceeași sursă, căutau să reabiliteze *capitalul uman*, care era considerat elementul vital *pentru progresul unei țări și viitorul unei națiuni*. Efortul acestora nu avea sorți de izbândă fără concursul *presei*: „În slujba unei idei sau a unui program politic, presa trebuie să rămână întotdeauna tribuna cea mai generoasă a oricărei idei umanitare. Dacă presa politică supune opiniei publice idei, care, comentate și dezbătute, pot fi apoi introduse în legile binelui general, cu atât mai mult presa, *fără considerare la culoarea politică*, își va îndeplini cea mai elementară datorie și își va crea cel mai imaculat titlu de glorie luptând cu vigoare pentru înfăptuirea programului biopolitic, ieșit din nevoile de viață ale poporului subminat de atâtea boale socia-

le, care-i tulbură evoluția și-i compromit vitalitatea” [42, p. 144].

În 1927, chiar avea să apară o publicație dedicată *biopoliticii*. Încă din primul număr al publicației „Buletin eugenic și biopolitic”, cititorilor li se explica că *biopolitica* și *eugenia* nu sunt unul și același lucru, prima chestiune cuprinzând-o pe cea de-a doua. În acest sens, vom reda definițiile date de I. Moldovan *eugeniei*, mai întâi, și, apoi, *biopoliticii*. Așadar, în cazul primei chestiuni, autorul deja menționat făcea următoarele precizări: „Eugenia este de dată recentă, definită de creatorul ei, cercetătorul englez Galton, ca știința care se ocupă cu factorii care pot modifica, în bine sau în rău, calitățile de rasă – mintale sau fizice – ale generațiilor viitoare. Scopul eugeniei este ameliorarea calitativă a rasei. Ea este negativă atunci când se referă la suprimarea ori eliminarea factorilor susceptibili de a influența în rău generația viitoare, ea este pozitivă când dă concursul acelor calități ori factori care ridică nivelul calitativ al generației viitoare. Eugenia se ocupă exclusiv de calitățile ereditare, care trec deci prin moștenire din părinți asupra copiilor, și nu se interesează de alte calități datorate influenței mediului fizic sau social. Măsurile eugeniei negative sunt prevenirea dăunării generației viitoare prin boli și intoxicațiuni (venerice, alcoolism etc.) și eliminarea de la procreare a indivizilor imbecili, criminali ori suferind de boli sau defecte ereditare, iar în partea ei pozitivă ea încearcă să ușureze procrearea indivizilor cu calități psihice și fizice normale sau superioare” [16, p. 3].

Autorul atrăgea atenția că susținătorii *eugeniei* nu se gândesc la o ameliorare a rasei prin mijloace specifice zootehniei. În ceea ce privește *biopolitica*, I. Moldovan arăta că aceasta nu trebuie să fie o politică militantă de partid, ci baza oricărei politici care vizează binele patriei: „Biopolitica, știința guvernării bazate în primul rând pe capacitatea biologică a cetățenilor și îndreptate către prosperitatea lor biologică, este politica fundamentală, conștiința regulatoare a tendințelor individualiste și sociale” [15, p. 6]. „Societatea de mâine”,² care se declara revistă „pentru probleme sociale și economice”, acorda și ea o atenție deosebită *biopoliticii* [17, p. 69-70; 41, p. 360-362; 3, p. 171].

Au fost și perioade când jurnaliștii le reproșau celor aflați în fruntea țării dezinteresul pe care aceștia îl arătau față de nevoile presei.

Guvernul și presa

Într-un articol din 1895, gazetarii de la „Adevărul” cereau Guvernului să subvenționeze unele dintre cheltuielile pe care jurnaliștii români le făceau pentru a-și îndeplini sarcinile de serviciu [5, p. 1]. Altădată, jurnaliștii se plâneau că la Curtea cu jurați din București se judecau „mai multe procese de presă decât crime” [40, p. 3]. Uneori, jurnaliștii semnalau încercările autorităților de a bloca accesul cititorilor la informațiile publicate în ziarele antiguvernamentale: „Ieri, s-au petrecut în Capitală fapte nemaipomenit de scandaloase. Agenții direcți ai prefectului de poliție au brutalizat pe vânzătorii de ziare, le-au confiscat și distrus marfa. [...] Și băgați de seamă câte drepturi sunt lezate prin acest act brutal și inic: se atentează la libertatea presei, la libertatea cugetării și la proprietatea individuală!” [4, p. 2].

Unii ziariști se plâneau și de lipsa de respect pe care alți colegi de breaslă o arătau față de profesia de jurnalist. În acest sens, propunem un fragment dintr-un text publicat, în 1888, în ziarul „Epoca”: „Câteodată, se întâmplă chiar și oamenilor care totdeauna caută să-și dea seama de realitate să se înșele asupra unei situații date și să-și închipuiască că s-a făcut progres acolo unde vechile rele deprinderi sunt mai în floare ca oriunde și ca oricând. Așa ni s-a întâmplat nouă cu unii din confrății noștri. Credeam că vechiul sistem de a face ziaristică și vechiul mod de a înțelege misiunea ziarului își trăise traiul, și când colo relele deprinderi, felul meschin din trecut de a înțelege menirea presei este mai înrădăcinat ca orișicând – în unele locuri numai, trebuie se ne grăbim a o spune. Așa la noi până mai ieri, din cauza numărului restrâns al cititorilor și din cauza lipsei personalului trebuincios, ziarele nu puteau trăi în afară de tirania și de cenzura unei organizări strâmte a partidelor. Cutare om politic, șef de partid, subvenționa și cenzura aspru un ziar, cutare altul subvenționa și cenzura de asemenea ziarul său. Ce se întâmpla cu asemenea presă se știe de toată lumea. Gazeta șefului care era la putere lăuda toate actele acestuia, pe când gazeta aceluia care nu era la putere critica tot ce făcea rivalul său. Se putea cu chipul acesta ca un om la guvern să dea foc unui oraș și să-i măcelărească întreaga populație, totuși puteai fi sigur că fără rușine ziarul său avea să-l laude. Putea același om să facă actul cel mai corect, să aibe purtarea cea mai generoasă, erai sigur că ziarul adversarului său era să-i găsească

nod în papură și să-l critice. Aveam ziare subvenționate, ziare oficiale și n-aveam ziare independente, ziare de partid, care să puie interesele partidului și ale ideilor mai presus de interesele unor membri ai acestui partid, mai presus de interesele unui guvern. [...] Ce prestigiu putea să dobândească o asemenea presă și ce înrâurire era se aibă ea asupra opiniei publice, când minciuna, lașitatea și oarba supunere se răsărau zilnic în coloanele ei? Și de asemenea, ce încredere să aibă cetățenii în acei ziariști, uscați la inimă și strâmți la cap, care pentru o chestiune de tarabă ori de joasă invidie, ori de meschin interes de grup, atacă pe adversarii lor tocmai atunci când atitudinea lor a fost mai corectă și mai generoasă?” [7, p. 1].

După unele publicații românești, cel mai urât tip de presă era cel făcut de ziariștii americani, care, din dorința de a-și asigura un număr mare de cititori, publicau subiecte *senzaționale*, pe care singuri și le *fabricau*:

„Extragem următoarele amănunte, dintr-o scrisoare, cu caracter particular, ce am primit-o de la un amic din România, imigrat la New-York, încă dinaintea marelui război mondial.

New-York, 30 octombrie 1931 [...]

Și cele de mâna întâia, și chiar cel mai puțin importante, în goana lor după senzational, ca și a publicului – presa nu e decât reflexul societății – nu se dau îndărăt în fața niciunui mijloc, numai să satisfacă și să ațâțe curiozitatea cititorilor. Inventează, pur și simplu, fapte diverse, fără cel mai mic scrupul. Crime imaginare, spargeri, furturi cu escaladări de aventură, cu tot soiul de peripeții, le îmbracă într-o haină misterioasă, le pune fel de fel de sosuri și le pigmentează cu detaliile cele mai abra-cadabrante. Ceva mai mult: Merg până acolo, că pun la cale pseudocrime, cu victime și cu asasini, numai spre a le pune și fotografiile. Toate acestea, contra unei plăți convenite între părți: între ziar și personagiile ce au să joace un rol, în «afacere». Se iau interviuri de la avocați, de la medici și alte persoane în vogă, tot asupra unei «afaceri», ce nici n-a avut loc. În materie de adulter și divorț lucrurile sunt și mai boacăne. Se angajează doi indivizi, de sex deosebit, care se pretind a fi soț și soție. Se angajează un al treilea, care se lasă a fi prins flagrant delict de pseudo-adulter. Se cere intervenția autorităților, se încheie procese-verbale, cu tot cortegiul ce urmează în asemenea afaceri, se provoacă

anchete, confruntări, mărturii; se publică și fotografiile eroilor, autografe, scrisori, polemici – și toată afacerea e clădită pe nisip. O astfel de afacere, pusă în picioare, nu costă decât 400-500 de dolari, sumă ce ziarul, prin extinderea ce o dă «afacerii», își mărește tirajul, publicul smulge ziarele din mâinile vânzătorilor, și... treaba merge strună. Așa se concepe și așa înțeleg d[om]nii americani să întrețină publicul, cu tot felul de basme. Cât despre capitolul sinuciderilor și al accidentelor, nu mai există frâu, nici margine. E o întrecere între ziare, care de care să aducă ceva mai senzațional” [8, p. 7].

Când vine vorba de veniturile ziariștilor americani, se mai arată în sursă deja precizată, reporterii *verboși*, care dovedesc că „au o fantezie mai bogată în a inventa”, sunt cei care câștigă cel mai mult [8, p. 7].

Mic ghid românesc despre „cum se lucrează un ziar modern”

În studiul *Pregătirea profesională a ziaristului*, Mircea Vulcănescu vorbea despre organizarea internă a unui ziar [apud 34, p. 84-85]. Textul precizat este unul dintre puținele de acest tip. Noi vom face însă referire la un alt articol în care se vorbește despre structura unei gazete. Sub semnătura N. G., în „Almanahul ziarului «Curentul» pe anul bisect 1940” era publicat articolul *Cum se lucrează un ziar modern*. Autorul acestui articol încearcă să schițeze activitățile oamenilor care *robotesc* pentru ca cititorul să poată ține în mână, în fiecare dimineață, ziarul său preferat. Ziarul este, se arată în textul precizat, cel mai ieftin articol din comerț, putând fi cumpărat cu doar un leu, doi sau trei. În ciuda acestui preț mic, valoarea ziarului este una mare. Nimeni, spune autorul textului, nu se poate lipsi de ziar. Singura dorința a cititorului este de a afla totul. Doar el, cititorul, știe care sunt criteriile pe baza cărora își alege ziarul preferat. Viața ziarului este una scurtă, durează doar 24 de ore: „Se naște-n zori, la trâmbița cocoșului, și își încheie viața odată cu căderea nopții” [18, p. 80]. Autorul vorbește apoi despre cei care fac posibilă existența unui ziar. Primii la care face referire sunt directorul, redactorii și reporterii.

Directorul este, se arată în text, cel care poartă întreaga grijă a existenței ziarului: „Mai mult ca-n oricare altă instituție, directorul unui ziar este

nevoit să vină în contact cu absolut toți salariații săi. E stăpânul și sclavul tuturor. Dezlănțuie și temperează entuziasme; hotărăște și verifică atitudini; coordonează și supraveghează știrile. E sufletul ziarului. Iar ziarul este copilul lui” [18, p. 80].

Redactorii, oameni „dedicați ziaristicii prin infinitele posibilități de exprimare a ideilor ce le urmăresc”, sunt cei care „dezvoltă informația brută sau subiectul ce li-l oferă neconținut actualitatea, printr-un comentariu judicios și logic, desvăluind cititorului unele laturi ale subiectului pe care el le-a scăpat din vedere, ori le-a ignorat”. Pentru a-și putea îndeplini menirea, „redactorul trebuie să fie pregătit în mod deosebit în domeniul ce și l-a ales. Căci niciodată un redactor economic nu va putea da un articol bun de domeniul literaturii și invers” [18, p. 80].

Reporterii sunt ziașiți prin vocație. Ei sunt albinele lucrătoare ale acestui uriaș stup: ziarul. Reporterii își „culeg informațiile fie direct din mediul divers al realității, fie din rândurile diferitelor instituții” [18, p. 80]. Pentru că munca lor are o importanță deosebită în angrenajul care face ca ziarul să apară, fără întârziere, zilnic, reporterilor nu le este îngăduit să se odihnească: „Nu li se scuză nicio absență. În permanentă goană după știri, ei sunt și-n continuă întrecere între ei. Pentru că ziarul capătă importanță pentru cititor mai ales prin prompta informație de la zi la zi. Nu-i este îngăduit unui reporter să nu știe despre un oarecare fapt petrecut în domeniul atribuțiilor sale. Sursele lui de informație sunt nenumărate. Dar răsplata ce i-o oferă reportajul publicat este de neînchipuit. Urmărind cotidianul, trăiește într-o permanentă aventură” [18, p. 80].

În ceea ce privește locul și rolul reporterului în presa românească, lucrurile spuse, de-a lungul anilor, au fost atât dintre cele pozitive [26, p. 88], cât și dintre cele negative³. În categoria reporterilor sunt incluși și corespondenții, care, fiind „plasați în toate orașele sau centrele de activitate socială” [18, p. 80], transmit informații ziarului, prin telefon, telegrame sau scrisori.

În text sunt făcute precizări și în privința agențiilor de presă. Acestea „sunt independente de ziar de cele mai multe ori, sau funcționează chiar în sânul ziarului, arareori. Structura lor este cam aceeași cu a unui ziar, bineînțeles fără întreaga aparatură a acestuia. Ele se sprijinesc pe

activitatea reporterilor și corespondenților ce-i au împrăștiați în toată lumea. Știrile astfel adunate și verificate sunt trimise, sub formă de telegrame mai scurte sau mai dezvoltate, ziarelor cu care au încheiat angajamente. De veracitatea știrilor pe care le transmit răspund numai agențiile. Ziarului nu-i incubă aceeași răspundere ca în cazul știrilor ce le publică prin intermediul reporterilor săi, decât în cazul când agenția respectivă funcționează în cadrul ziarului. De aceea, orice telegramă din străinătate trebuie să aibă, în permanență, indicată sursa de unde provine (Rador, Havas, Stefani etc.)” [18, p. 82].

Autorul textului face câteva precizări și în privința colaboratorilor, despre care spune că ziarul le datorează acestora o bună parte din existența sa: „Sunt colaboratori care, invitați de direcțiunea ziarului, contribuie prin talentul și personalitatea lor la o bună prezentare a ziarului și alții care practică gazetăria din diletantism. Nu putem trece în altă categorie pe anonimii informatori, care zilnic se perindă prin sălile redacțiilor cu câte o filă de manuscris care cuprinde în câteva rânduri o înștiințare sau cine știe ce altă comunicare de interes general sau parțial” [18, p. 82].

Înainte de a fi publicate, manuscrisele redactorilor, reporterilor, corespondenților și, atunci când e cazul, ale colaboratorilor trebuie să treacă pe la secretarul de redacție: „Și cu el începe adevărata turnare a ziarului în forme. El trebuie să coordoneze și să claseze tot materialul informativ, redacțional, reportericesc. El indică litera cu care urmează a fi prezentat acest material, după cum tot el hotărăște asupra titlurilor articolelor și reportagiilor în cadrul paginajiei, pe care tot el o supraveghează. Fiind în centrul ziarului, secretarul de redacție trebuie să îngrijească de a-l prezenta în condițiunile cele mai bune” [18, p. 82].

Secretarul de redacție este cel care armonizează activitatea redacției cu cea a tipografiei. El este secundat în toate atribuțiile sale de corector, care „are în sarcină revizuirea materiei [ce a fost] culeasă în tipografie, pentru ca ea să corespundă manuscrisului” [18, p. 82]. Corectorul „este dator să îndrepte greșeala ce eventual ar fi scăpat ochiului secretarului” [18, p. 82]. Pregătirea profesională a corectorului „se face printr-o îndelungată experiență și printr-o continuă împrăștierea a cunoștințelor din toate domeniile” [18, p. 82].

Sub supravegherea secretarului de redacție, lucrătorii din tipografie așază în pagini materialul (manuscrisul cules): „Lucrul acesta este pretențios: pe de-o parte pentru că normele tipografice impun anumite constrângeri și, apoi, pentru că trebuie respectat aranjamentul armonic al materiilor din pagină, pentru o cât mai artistică și plăcută înfățișare. Odată încheiate, adică pregătite pentru desăvârșirea ziarului, paginile trec la calandru sau presă, unde literele de plumb aranjate în pagină se imprimă pe o bucată de carton specială numită matriță. Acest carton [este] așezat în altă mașină de turnat plumb, [care] transformă pagina plecată de la calandru într-o altă pagină semicirculară, potrivită pe mărimea și forma cilindrului mașinii rotative. În sfârșit, odată intrate paginile la mașina rotativă, ziarul capătă ultima formă, aceea în care pleacă în mâna cititorului. Rotativa, acest monstru uriaș și încărcat de cele mai ingenioase mașinării, naște în fiecare oră 50-60-100 [de] mii [de] exemplare...” [18, p. 82].

Munca pentru desăvârșirea ziarului nu se termină însă aici. De la rotativă, ziarul este dus la expediție, adică la acel compartiment „unde i se pune adresa depozitarilor răspândiți în toată țara, a abonaților sau se împarte vânzătorilor, ori se încredințează serviciilor CFR sau aeriene” [18, p. 82]. Abia acum se poate spune, se arată în text, că nu mai e nimic de făcut.

Autorul nu-și încheie însă articolul înainte de a face câteva referiri și la *administrație*: „Dar, nu trebuie uitat că, paralel cu activitatea tuturor acestor compartimente pe care le-am prezentat mai sus, ceilalți salariați ai instituției care editează ziarul îngrijesc de toate lucrările ce necesită buna distribuire a lui. În administrație se constată cu adevărat pulsul, capriciile, simpatiile cititorului. Pentru că acolo se face bilanțul întregii acestei activități din zori și până în noapte! Și toată această imensă mașină trebuie hrănită din cei 1, 2 sau 3 lei ai d-tale, cititorule!...” [18, p. 82].

Se poate observa că autorul articolului urmărit de noi a scăpat din vedere publicitatea. Situația e cel puțin ciudată, în condițiile în care era un lucru știut de toți ziaristi faptul că „sumele strânse din vânzarea ziarelor rezolvau doar o parte din cheltuielile redacției, administrației și imprimeriei, diferența fiind acoperită cu bani proveniți din publicitatea comercială” [34, p. 216].

Ziarul „Universul” era dovada vie a faptului că publicitatea putea transforma un ziar obișnuit într-unul foarte bogat [29, p. 45-46]⁴. De altfel, conducerea de la „Universul” își arăta aprecierea față de munca depusă de agenții de publicitate organizând banchete pentru aceștia [28, p. 294].

Iată cum își prezenta „Universul” serviciile de publicitate în „Calendarul ziarului «Universul» pe anul 1928”: „Reclama și publicitatea ce apar zilnic în ziarul «Universul» sub formă de anunțuri, informațiuni etc. și care odată cu ziarul sunt citite în întreaga țară până în cele mai depărtate colțuri ca și în străinătate, aduc cele mai mari foloase comerțului, industriei, artei, științei și în genere întregii vieți sociale prin înlesnirea legăturilor dintre producător și consumator, ținând la îndemâna marelui public mijlocul cel mai bun de informațiuni. Se știe că, cu cât publicitatea e mai întinsă, cu atât ea este mai eficace. Faptul de-a fi necunoscut nu inspiră întotdeauna neîncredere, dar întotdeauna omul bine cunoscut are un mare avantaj asupra acelor care nu sunt cunoscuți. În afară de asta, epoca în care trăim este aceea în care publicitatea este recunoscută pretutindeni ca măsură necesară a unei reputații comerciale fără [de] care oricine având ceva de vânzare nu poate pretinde încrederea cumpărătorilor. Publicitatea e dar de fapt mijlocul de a dezvolta continuu și în proporții ilimitate vânzarea obiectelor curente, chiar când aceste obiecte sunt cunoscute și întrebuințate de ani de zile. Nu există produs a cărui vânzare să nu crească datorită publicității, care este promotoarea succesului căci, punând în vânzare produse de o valoare reală, care să răspundă perfect anunțurilor, produsele își intensifică vânzarea. [...] Negustorul care descrie stăruitor publicului prin reclame marfa sa, sfârșește prin a se impune. Ceva mai mult, publicul e ca și la el acasă într-o prăvălie a cărei poveste o cunoaște cu de-amănuntul și tot astfel prețurile și felul cum se vând mărfurile. Faceți dar reclame prin «Universul», ziarul cel mai răspândit”⁵.

După C. Rădulescu Motru, reclama (publicitatea)⁶ poate fi de două feluri: cea *necinstită* și cea *corectă*: „Arta reclamei este așa de dezvoltată și mai ales așa de rentabilă, că aproape nimeni nu o mai bănuiește din ce origină modestă este ieșită. Dacă ar fi să credem americanilor, ar trebui să zicem chiar că ea este pârghia civilizațiunii și a progresului; că nu se mișcă nimic în lume fără reclamă. Sufletul comerțului stă în reclamă; și

din sufletul comerțului derivă, precum se știe, toate celelalte activități sociale. Reclama, zice un american, este muzica sublimă a timpurilor moderne. Dacă ar fi să-i credem iarăși pe americani, ar trebui să ne așteptăm la o vreme, când arta de a convinge prin reclamă va întrece în importanță arta de a convinge prin argumentare logică. Într-o așa vreme, negreșit vechia și clasică Logică va apărea ca un simplu accident de sănătate mintală, în lunga svârcolire de nebunie a unei omeniri bolnave. Dar cu asemenea afirmațiuni, americanii fac, probabil, numai reclama reclamei” [23, p. 39-40].

După Rădulescu-Motru, singura reclamă cinstită este reclama comercială: „Între toți câți își fac reclamă, comercianții singuri par a fi rămas astăzi cinstiți, căci ei se mărginesc a pune în vedere obiectele lor de comerț, fără a polemiza cu concurenții. A fost și la comercianți, se zice, o epocă de polemică, dar aceasta a încetat. [...] Sunt ziare chiar în care singurele pagini tipărite cu intenții cinstite sunt paginile rezervate anunțurilor comerciale...” [23, p. 46].

Succesul *reclamei necinstite* se află în strânsă legătură cu nivelul de cunoștințe pe care cel ce face reclama le are despre mentalitatea publicului căruia i se adresează. În cazul publicului cu o mentalitate inferioară, se cere o reclamă inferioară. Reclama trebuie perfecționată în cazul publicului cu o mentalitate superioară. Astfel, arată același autor, mentalitatea populației unei țări poate fi determinată doar urmărind reclama care prinde în acea țară: „Genul reclamei reușite este un indicu sigur, mai sigur chiar decât orișice statistică” [23, p. 41].

Pe parcursul textului citat, autorul folosește, în sprijinul afirmațiilor sale, povestea lui Gustave Le Bon [12, p. 120-122] despre comerciantul îmbrăcat în haine cu fir de aur și diamante, care le vindea oamenilor zahăr pudră la preț de pulbere fermecată [23, p. 42-44].

Cuvinte de final

Pentru unii ziariști pagina de ziar era ca un câmp de luptă [34, p. 26-27], pe care intrau hotărâți să-și distrugă inamicii, care, la rândul lor, erau stăpâniți de aceleași gânduri războinice. Pentru ziariștii de acest tip, bucuria succesului dispare într-o clipită, iar suferința provocată

de un eventual eșec poate persista perioade lungi de timp. Un astfel de ziarist crede despre el că nu se înșală niciodată, iar despre poziția susținută de adversarii săi spune, de fiecare dată, că e cea greșită. Nu de puține ori, ziariștii își apărau ideile în care credeau și cu ajutorul pumnilor [34, p. 191-195]. Au fost cazuri în care luptele de idei transformate în lupte propriu-zise le-au adus combatanților pedepse grele [35, p. 578]. Existau însă și situații care, deși se doreau a inspira cavalerism, nu făceau decât să stârnească râsul cititorului. Aici facem referire la acele *ieșiri pe teren* în care combatanții nu se alegeau nici măcar cu o zgârietură [36, p. 269-279].

Comparativ cu ceea ce s-a întâmplat în țările occidentale, presa a apărut târziu în România. În Anglia, primul ziar („English Mercuri”) era scos în anul 1588 [25, p. 14]. Franța, la rândul ei, a dat, în 1631, „întâiul ziar cu apariție periodică regulată” [1, p. III] („Gazette”, care, mai târziu, se va numi „Gazette de France” [25, p. 9]). Germania este țara care a scos, în 1660, primul cotidian („Leipziger Zeitung”) [25, p. 13]. Tot aici, în 1690, Tobias Peucer a susținut prima teză de doctorat în jurnalism⁷. Despre o presă românească se poate vorbi, după cum arăta Ioan Bianu, abia de la 1820 [1, p. VII]. Cu toate acestea, la începutul celui de-al treilea deceniu al secolului trecut, Emil Samoilă aducea la cunoștința publicului următorul fapt: „O statistică a instituției «Adevărul» arată că 14.000 de persoane din țară și străinătate contribuie prin munca lor intelectuală sau manuală la redactarea, tipărirea, expedierea și răspândirea ziarelor «Adevărul» și «Dimineața»” [25, p. 30]. Cu alte cuvinte, dezvoltarea presei românești s-a produs într-un ritm care în zilele noastre nu poate fi nici măcar imaginat. Aspectul presei românești s-a schimbat în perioada comunistă, după cum arăta Peter Gross. Mesajele „de mobilizare și de îndoctrinare” erau cele care caracterizau presa acelor vremuri. După aceeași sursă, presa românească a rămas puternic politizată și după evenimentele din decembrie 1989, când regimul politic de inspirație sovietică a fost înlocuit cu unul care se dorea a fi democratic [32, p. 127].

Bătăliile duse în paginile de ziar au fost, nu de puține ori, zgomotoase și de lungă durată. Unii ziariști au luptat împotriva *parlamentarismului* [34, p. 111], iar alții contra *votului universal*, pentru că acesta le dădea analfabeților puterea de a hotărî cine poate conduce destinele țării [13,

p. 175]. O altă luptă grozavă purtată pe terenul ziaristicii a fost cea care avea drept miză alegerea taberei alături de care România să intre în Primul Război Mondial [29, p. 25-40]. În acest sens, unii ziariști chiar și-au asumat rolul de a forma *curajul* militarilor români [27, p. 75-82].

Lupte crâncene au fost purtate în paginile de ziar și în ceea ce privește chestiunea „afirmării personalității feminine” [37, p. 101-112]. La fel s-a întâmplat și în cazul *luptei de onoare*. După unele publicații, „duelul era pentru mulți oameni de onoare români o cale de a obține reclamă gratuită” [30, p. 432]. Unii ziariști le reproșau colegilor de breaslă că se preocupă prea mult de *funcția de informare* a presei și ignoră *funcția de educație* a acesteia [35, p. 562]. Nici în privința cinematografului nu se poate spune că ziariștii români au avut o opinie comună. Dacă unii aveau grijă să-i sublinieze importanța de fiecare dată când aveau ocazia, alții susțineau cu tărie că „cinematograful e un element degradant al societății românești” [38, p. 135]. Nici când în discuție s-a aflat frumusețea feminină, ziariștii nu au reușit să vadă lucrurile în același fel [39, p. 5]. Astăzi, altele sunt temele ce se află în atenția presei, dar și acum, ca și în deceniile trecute, jurnaliștii români nu pot cădea de acord nici măcar atunci când în dezbateri se află subiecte ce țin de interesul național. Fiecare om de presă, din trecut sau din prezent, are tendința de a da adevărului nuanța în care el crede [33, p. 112-120].

Note ¹ Cristinel Munteanu, *Prologul editorului* la Tobias Peucer, *op. cit.*, p. 7.

² Primul număr al revistei a fost scos la 12 aprilie 1924.

³ A se vedea Fănel Teodorașcu, *Pamfil Șeicaru...*, p. 85-86.

⁴ *Idem*, *Arta gazetărească. Trei ipostaze...*, p. 45-46.

⁵ Text preluat dintr-o casetă publicitară din „Calendarul ziarului «Universul» pe anul 1928”, București, Editura ziarului „Universul”.

⁶ Autorul folosește cei doi termeni, publicitate și reclamă, dându-le aceeași semnificație.

⁷ A se vedea Tobias Peucer, *op. cit.*.

- Bibliografie**
1. Bianu Ioan, *Introducere* la Hodoș Nerva, Sadi-Ionescu Al., *Publicațiunile periodice românești*, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1913.
 2. Boldea Iulian (ed.), *Globalization and National Identity. Studies on the Strategies of Intercultural Dialogue*, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, 2017.

3. Clopoșel I., *Biopolitică și democrație*, în „Societatea de mâine”, anul III, nr. 10, 7 martie 1926.
4. *Confiscarea ziarelor independente*, în „Epoca”, seria II, anul II, nr. 191, 28 iunie 1896.
5. Dragoș, *Pentru presă*, în „Adevărul”, anul VIII, nr. 2349, 22 octombrie 1895.
6. Hodoș Nerva, Sadi-Ionescu Al., *Publicațiunile periodice românești*, Librăriile Soccec & Comp. și C. Sfetea, București, 1913.
7. Iancovescu Ion N., *Demnitatea presei*, în „Epoca”, anul III, nr. 814, 11 august 1888.
8. Ionetti Bonifaciu I., *Cum se fabrică un ziar american*, în „Revista generală ilustrată”, anul V, nr. 10-12, octombrie-decembrie 1931.
9. Kogălniceanu M., *Jurnalismul românesc în 1855 (I)*, în „România literară”, nr. 4, 22 ianuarie 1855.
10. Kogălniceanu M., *Jurnalismul românesc în 1855 (II)*, în „România literară”, nr. 5, 30 ianuarie 1855.
11. Kogălniceanu M., *Jurnalismul românesc în 1855 (III)*, în „România literară”, nr. 6, 6 februarie 1855.
12. Le Bon Gustave, *Psychologie politique et la défense sociale*, Réédition conforme à la première édition de 1911, Publié et imprimé par „Les Amis de Gustave Le Bon”, Paris.
13. Mihăileanu M., *Socialism electoral în haină poporanistă*, în „Noua Revistă Română”, nr. 11, vol. 7, 3 ianuarie 1910.
14. Missail I., *Ziaristica după școala clasică*, în „Revista română pentru științe, litere și arte”, volumul II, 1862.
15. Moldovan I., *Biopolica*, în „Buletin eugenic și biopolitic”, volumul I, nr. 1, ianuarie 1927.
16. Moldovan I., *Eugenia – Igiena națiunii (I)*, în „Buletin eugenic și biopolitic”, volumul I, nr. 1, ianuarie 1927.
17. Moldovan I., *Un program biopolitic*, în „Societatea de mâine”, anul I, nr. 3, 27 aprilie 1924.
18. N. G., *Cum se lucrează un ziar modern*, în „Almanahul ziarului «Curentul» pe anul bisect 1940”.
19. Petcu Marian (coord.), *Studii și cercetări de istorie a publicității*, București, Editura Tritonic, 2015,
20. Peucer Tobias, *De relationibus novellis/Despre relațiile jurnalistice* [Leipzig, 1690 – prima teză de doctorat din lume dedicată jurnalismului], prologul editorului, studiu introductiv și postfață de Cristinel MUNTEANU, text latin stabilit, versiune românească și note de Cristian Bejan (ediție bilingvă), Editura Independența Economică, Pitești, 2008
21. Pușcă Andy, Sandache Cristian, Teodorașcu Fănel (coord.), *Sexism – Topical Issues. Case Studies. Perspectives*, Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing, 2016.
22. Rad Ilie, *Învățământul jurnalistice clujean (1993-2006)*, Editura Accent, 2006.
23. Rădulescu-Motru C. *Adevăr și minciună. Psihologia martorului*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay.
24. Reid Whitelaw, *Journalism as a Career*, in „American and English Studies”, volume II, New York, Charles Scribner’s Sons, 1913.
25. Samoilă Emil, *Ziaristica*, Atelierele „Adevărul”.
26. Samson A. P., *Memoriile unui gazetar (1927-1937)*, București, Editura Cartea Românească, 1979.

27. Teodorașcu Fănel, *About Courage in the Romanian Military Press – Săptămâna Războiului/The Week of the War (2 November 1914 - 14 August 1916)*, în „Acta Universitatis Danubius. Communicatio”, Galați, Editura Universitară Danubius, (XI) nr. 1/ 2017.
28. Teodorașcu Fănel, *Abuzul de tipar și mistificarea adevărului – aspecte din istoria publicității românești interbelice*, în Petcu Marian (coord.), *Studii și cercetări de istorie a publicității*, București, Editura Tritonic, 2015,
29. Teodorașcu Fănel, *Arta gazetărească. Trei ipostaze*, Galați, Zigotto, 2014.
30. Teodorașcu Fănel, *Bread Crumbs Instead of Lead Bullets – The Duel in the Journal Furnica/The Ant*, în *Proceedings. European Integration – Realities and Perspectives*, Galați, Editura Universitară Danubius, 2017.
31. Teodorașcu Fănel, *Europa Unită. Planul Briand comentat de presa românească interbelică*, Editura Zigotto, 2015.
32. Teodorașcu Fănel, *Journalism – the Oddities of a Profession*, în „Acta Universitatis Danubius. Communicatio”, Galați, Editura Universitară Danubius, (X) nr. 1/ 2016.
33. Teodorașcu Fănel, *Murder in Icon Street – Journalism and Shades of Truth*, în „Saeculum”, anul XVI (XVIII), nr. 2 (44), 2017.
34. Teodorașcu Fănel, *Pamfil Șeicaru*, București, Ars Docendi, 2014.
35. Teodorașcu Fănel, *„Terrorism in Galati” – The Press and the Lie (Understood as Political Tactic)*, în Boldea Iulian (ed.), *Globalization and National Identity. Studies on the Strategies of Intercultural Dialogue*, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, 2017.
36. Teodorașcu Fănel, *The Duel in the Formerly Romanian Press – from Thrilling to Trivial*, în Boldea Iulian (ed.), *Globalization and National Identity. Studies on the Strategies of Intercultural Dialogue*, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, 2016.
37. Teodorașcu Fănel, *The Issue of Affirming the Feminine Personality Commented in the Newspapers of Past Eras*, în Pușcă Andy, Sandache Cristian, Teodorașcu Fănel (coord.), *Sexism – Topical Issues. Case Studies. Perspectives*, Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing, 2016.
38. Teodorașcu Fănel, *The Satanic Cult of Nude – About the Cinematography in Some of the Inter-war Publications in Romania*, în „Acta Universitatis Danubius. Communicatio”, Galați, Editura Universitară Danubius, (XI) nr. 2/ 2017.
39. Teodorașcu Fănel, *When the „Weaker Sex” become „Beauty symbol” – The Feminine Beauty in the Romanian Interwar Press*, în *Proceedings. European Integration – Realities and Perspectives*, Galați, Editura Universitară Danubius, 2018.
40. *Ultimele informațiuni*, în „Adevărul”, anul I, nr. 28, 14 septembrie 1888.
41. Voinea Aurel, *Biopolitica de prof. dr. I. Moldovan*, Cluj, 1926, în „Societatea de mâine”, anul III, nr. 19, 9 mai 1926.
42. Voinea Aurel, *Presa ca tribună biopolitică*, în „Almanahul presei române pe 1926”, editat de Sindicatul Presei Române din Ardeal și Banat, Cluj, Tipografia Viața.